

ԽԱՉԻԿ ՍԱՄՎԵԼՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու

ՈՍԿԱՆ ԵՐԵՎԱՆՑԻՆ ԱՊԱՎԻՆՈՒՄ Է ԼՅՈՒԴՈՎԻԿՈՍ XIV ԹԱԳԱՎՈՐԻՆ

Աստվածաշնչի տպագրությամբ Ոսկան Երևանցին մպատակ ուներ իրականացնելու ոչ միայն Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Հակոբ Զուղայեցու հանձնարարությունը, այլև ակնկալում էր այդ գրքի վաճառքի միջոցով թեթևացնել տպարանի վրա ծանրացած պարտքերի բեռը:

Հայտնի է մահ, որ վիճակի բարելավման փոխարեն տեղի է ունենում ճիշտ հակառակը: Վաճառքի մպատակով Հայաստան ուղարկված Աստվածաշնչի կապոցները մավաբեկման հետևանքով ջրասույզ են լինում Միջերկրականի ջրերում: Ամհետևանք են մնում Կաթողիկոս Հակոբ Զուղայեցու կողմից խոստացված օգնության գումարների առաքումը: Լիվոռնոյում, ինչպես մահ Լվովում ձախողման է ենթարկվում Աստվածաշունչ, Ծարակնոց և Առաքել Դավրիժեցու «Գիրք պատմության» վերագրով գրքերի վաճառքը: Այս ամենի հետևանքը լինում է այն, որ, չկարողանալով ժամանակին վճարել տոկոսով փոխառնված գումարները, մահ ենթարկվում է պարտատերերի ճնշմանը, ապա մահ հալածանքին: Դրությունը փրկելու մպատակով Ոսկան Երևանցին դիմում է մի շարք գործնական քայլերի՝ գիտակցելով, որ պարտատերերը վաղ թե ուշ կարող են գրավել տպարանը: Ելնելով այդ իրավիճակից՝ Ոսկանը տպարանի շարժական կալքը, տառային տնտեսության հետ մեկտեղ, ենթարկում է տրոհման: Մի մասի համար մերքին պայմանավորվածությամբ սեփականատեր է դարձնում իր աշակերտ՝ տպարանի գրաշար Կարապետ Անդրիանացուն և ապա Ս. Էջմիածնի և Ս. Սարգիս գորավարի անվան տպարանը որոշակի մկատառումով Բուխարյոցի տեղափոխում է Կալեբրշտատ փողոց¹:

Ամստերդամը Ոսկան Երևանցու համար թեև ուներ որոշակի առավելություն՝ համեմատաբար զերծ էր Հոռմի Հավատի տարածման ժողովի գրաքննչական միջամտություններից, այսուհանդերձ այդ քաղաքն ուներ այն թերությունը, որ բավական հեռու էր Հայաստան աշխարհից և զգալապես մեծ էին բեռներ Հոլանդիայից արևելք տեղափոխելու հետ կապված ծախսերը, ինչը Ոսկան Երևանցու համար ուներ կարևոր մշամակություն:

Այս և այլ կարգի հանգամանքների պատճառով Ոսկան Երևանցին ստիպված է լինում կանգ առնել Ամստերդամը թողնելու փաստի առաջ: Ելնելով այն բանից, որ Վենետիկը չէր ենթարկվում Հավատի տարածման ժողովի գրաքննչական խստություններին, մահ մտադրվում է տպարանը տեղափոխել Վենետիկ կամ Ժնևովա: Այս պարագայում Ոսկանը պետք է ունենար Հոռմի կողմից տրված համապատասխան թույլտվություն... Ուստի մահ 1668 թվականի հոկտեմբերի 29-ին մի մամակով դիմում է Հոռմի Հավատի տարածման ժողովին: Տեղյակ պահելով Ամստերդամի տպարանը Վենետիկ կամ Ժնևովա տեղափոխել-

¹ Տե՛ս Առաքել Սարուխան, Հոլանդան և հայերը, Վենետիկ, 1926, էջ 85:

լու մտադրության մասին, Ոսկանը խնդրում է իրեն տալ համապատասխան թույլտվություն: Նա միաժամանակ նպատակ ունի Աստվածաշնչից իր մոտ մնացած օրինակների վաճառքն իրականացնել կաթողիկոսականացման հարող հայության միջավայրում: Ենթադրվող խոչընդոտները հարթելու նպատակով, նա ոչ միայն մամակով դիմում է, այլև իր հրատարակած Աստվածաշնչից մեկական օրինակ համապատասխան մակագրությամբ նվեր է ուղարկում Հոռմի քահանայապետ Կղեմես Թ Պապին և Հավատի տարածման ժողովին²:

Մինչև Հոռմից կատարվել առաքված մամակների պատասխանը, 1668 թվականի վերջերին Ոսկան Երևանցու ականջին լուր է հասնում ֆրանսիական կառավարության քաղաքականության մեջ տեղի ունեցած փոփոխությունների մասին: Ոսկանին ուրախացնող լուրը վերաբերվում էր Ֆրանսիայի հարավային ծովեզրյա քաղաքներում վաճառականների հանդեպ կիրառվող մոր սահմանված ստատուսին:

Ինչպես գրում է Ա. Բայբուրդյանը, «Այդ առիթով Լյուդովիկոս XIV-ի և Կոլբերգի հրապարակած էդիկտում ասված էր, որ Մարսել եկող և այնտեղից մեկնող բոլոր մավերը ազատվում են ամեն տեսակի հարկերից և որ այդ մավահանգիստն այսուհետև հայտարարվում է ազատ ու մատչելի բոլոր վաճառականների, բոլոր տեսակի ապրանքների համար»³: Հետ այդ հրամանագրի՝ վերացվում են մախկինում կիրառվող խստություններն ու սահմանափակումները, և Մարսելը հայտարարվում է բաց մավահանգիստ: Վերացվում են Մարսել մտնող և այնտեղից մեկնող մավերից գանձվող հարկերը: Արտոնություններ են տրվում հայ վաճառականներին, խրախուսվում է հայկական գրատպությունը և այլն:

Ժամանակին Եվրոպայում լայն տարածում ունեցող այս լուրը հասնում է նաև Հոլանդիա և ինդոնեզիայում առաջացնում Ոսկան Երևանցու ծրագրերի մեջ: Խորհելուց ու կշռադաշտելուց հետո, Ոսկան Երևանցին որոշում է իր տպարանը Ամստերդամից տեղափոխելու հարցում ապավինել Ֆրանսիայի գահակալ Լյուդովիկոս XIV թագավորի բարյացակամությանը:

Մտահղացման այս մոր տարբերակը Ոսկան Երևանցու համար ուներ աչքի ընկնող առավելություններ: Նախ կարող էր օգտվել կիրառվող արտոնություններից և ապա Ֆրանսիայի հարավը նրան ձեռնադրել էր Հայաստանին ավելի մոտիկ լինելու առումով՝ կարող էր տպագրված գրականությունն ավելի նվազ ծախսերով հասցնել Ջմյուռնիա և ապա Հայաստան:

Փոխելով մտադրությունը՝ Ոսկան Երևանցին կատարում է մախապատրաստական աշխատանքներ Ֆրանսիայի գահակալ Լյուդովիկոս թագավորի հետ իր հանդիպումն իրականացնելու համար: Թե նա ինչպես է ձեռք բերել հանդիպումն իրականացնելու իրավունք, մեզ չհաջողվեց պարզել, սակայն հայտնի է, որ նա Մարսելի ստատուսի մասին լուրը լսելուց հետո եռանդով սկսում է մախապատրաստվել, որպեսզի Ֆրանսիայի ինքնակալին մերկայացնի համապատասխան դիմումագիր Ամստերդամի տպարանը Մարսել տեղափոխելու վերաբերյալ: Նա որոշում է նաև «Արև արքային» նվիրել իր հրատարակած հայերեն Աստվածաշնչից մեկ օրինակ: 1669 թվականի մայիսի 21-ին նա Լյուդովիկոս

² Սահակ Ժենճեմյան, Հայ տպագրությունը և Հոռմը (ԺԷ դար), Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1989, էջ 94-95:

³ Տե՛ս Վ. Ա. Բայբուրդյան, Միջերկրածովային առևտրական ճամապարհը և հայ վաճառականների առևտուրը Արևմտյան Եվրոպայի երկրների հետ XVII դարում, «Պատմաբանասիրական հանդես», Ե., 1987, No 3, էջ 112:

XIV-ին գրում է մի «Ուղերձ», թարգմանել է տալիս լատիներեն և Հոլանդիայի նշանավոր կազմարար Ալբերտ Մագնուսին պատվիրում է «Ուղերձի» տպածոն գետնելով շքեղությամբ կազմվող Աստվածաշունչ մատյանի սկզբի էջում: Միաժամանակ ցուցում է տալիս գրան և հաճմարարում կազմող նկարազարդել համապատասխան պատկերով⁴:

Օգտվելով առիթից՝ «Էջմիածին» ամսագրի ընթերցողների ուշադրությանն ենք ներկայացնում Ոսկան Երևանցու՝ Լյուդովիկոս XIV-ին գրած և Աստվածաշունչի մեջ տեղադրված «Ուղերձի» լուսանկարը⁵:

Serenissimo & Potentissimo

DOMINO,

N. LUDOVICO XIV.

DEI GRATIA,

**CHRISTIANISSIMO GAL-
LIAE ET NAVARRAE REGI.**

DOMINO MEIO CLEMENTISSIMO

Perpetuam Felicitatem.

Itaque scite, Serenissime REX, aspectui Tuae Regiae Majestatis longè splendidissimo Sacra hæc BIBLIA Armenica, à natione nostra diu multumque desiderata ac expectata, nunc verò primum in orbe Christiano novis elegantibus Typis excusa, magnisque sumptibus & summo labore ac industria publicata. Quoniam autem magnos magni decet, hoc pretiosum cimentum, imò animæ medicinam immortalis Christianissimæ REGIS gloriæ consecrare & dedicare libens meri-

meritoque volui. Meritissimò qu' lem propter admirandas & incomparabiles Anim Tui prorsus Regii virtutes, nempe Fortitudinem armipotentem, Clementiam mitem, justitiam sibiorem, Prudentiam circumspectam, ac Munificentiam inexhaustam: de quibus & aliis satius est tacere, quàm breviter stricimque attingere. Pro hac igitur insita Regiæ magnificentiâ, Potentissimo REX, suscipe serenâ fronte hoc devotissimæ voluntatis meæ monumentum, ac summæ observantiæ munus quoddam, quò gratissimæ benignitatis favore exstimulatus alia præclara Manuscripta Armenica, Sacrae Tuae Regiæ Majestatis splendori ad nunquam intermoricurum honorem reservata, pro virili in lucem edere valeam. Quod superest, ad Deum omnipotentem confugio, eique ardentissimis precibus supplico, ut clementissimam TUAM SERENITATEM, unâ cum totâ Serenissimâ Domo Gallica, quàm diutissimè Imperio, Ecclesiæ Catholicae, & Republicæ literariæ superstitem atque sospitem esse dignetur. Quo voto intimo, & omine fausto hic finit, & submisce æternum veneratur fastidium

AUGUSTISSIMI REGIS

Servus amicus humanissimus

OSKAN Wartsch,

Episcopus Armeniorum.

*Amstelredam
1669.*

Ոսկան Երևանցու կազմած լատիներեն «Ուղերձի» լուսանկարը

Նույն՝ 1669 թվականի 26-ը մայիսի ամսաթվով Ոսկան Երևանցին գրում է «Ամենաքրիստոնյա թագավորին» ուղղված մի «Աղերսագիր»՝ Ամստերդամի տպարանը Մարսել տեղափոխելու խնդրանքի առնչությամբ:

Ոսկանն այս «Աղերսագիրը» նույնպես թարգմանել է տալիս լատիներեն և տպածոն պատրաստում ընդունելության ժամանակ Աստվածաշունչի հետ մեկտեղ Ֆրանսիայի գահակալին ներկայացնելու համար⁶:

Ստորև ներկայացնում ենք այս ուղերձի հայերեն թարգմանությունը:

⁴ Աստվածաշունչի կազմի լուսանկարի տպածոն տե՛ս Զ. Ե. Դուրիեզ, Հայ գրատպությունը Ամստերդամում XVII – XVIII դարերում, «Տեղեկագիր» (Գ. Ա.), Ե., 1963, No 2, էջ 88, 91-92:

⁵ Մեր շնորհակալությունն ենք հայտնում վաստակաշատ մատենագետ Նիկոլ Ոսկանյանին՝ հողվածում գետնելված լատիներեն «Ուղերձի» լուսապատճենը մեզ տրամադրելու համար:

⁶ Ծավոք սրտի, չնայած գործադրած ջանքերին, մեզ չհաջողվեց ձեռք բերել ինչպես Ոսկանի գրած «Աղերսագիր», այնպես էլ Լյուդովիկոսի կողմից Ոսկանին շնորհած արտոնագրի լուսապատճենները: Թերևս պետք է դիմել Ֆրանսիական դեսպանատան օգնությանը:

**ԱՄԵՆԱՊԱՅՅԱՌ ԵՎ ԱՄԵՆԱԿԱՐՈՂ ՏԻՐՈՋԸ
ԱՍՏԾՈ ԸՆՏՐՅԱԼ
ԼՅՈՒԴՈՎԻԿՈՍ XIV-ԻՆ
ՏԻՐՈՋ ՕՐՆՈՒԹՅԱՄԲ
ԳԱՂԻԱՅԻ ԵՎ ՆԱՎԱՐԱՅԻ
ԱՄԵՆԱՔՐԻՍՏՈՆՅԱ ԹԱԳԱՎՈՐԻՆ՝
ԻՄ ԱՄԵՆԱՆԵՐՈՂԱՄԻՏ ՏԻՐՈՋԸ
ՅԱՆԿԱՆՈՒՄ ԵՄ ՆԱՎԵՐԺ ԵՐՋԱՆԿՈՒԹՅՈՒՆ**

Պայծառափայլ թագավոր, թող Ձերդ Մեծության հայացքը պարզևող լինի: Այս հայկական Աստվածաշունչը մեր ազգի կողմից երկար ժամանակ ցանկալի և սպասված, այժմ իսկապես առաջին անգամ քրիստոնեական աշխարհում մեր շքեղ տառերով տպագրված և մեծ ծախսերով, չափազանց մեծ աշխատանքով և ջանքերով հրատարակված, մեծաց մեծերին է վայել այս մեծագին գանձը, որը ցանկացա մվիրել ամենաքրիստոնյա անմահ թագավորի փառքին և ձոնել հաճույքով և արժանիքով: Նկատի ունենալով հատկապես Քո վճռական թագավորության ոգու հիանալի և անհամեմատելի արժանիքները, ինչպես նաև հուժկու ռազմական ուժը, մեղմությունը, բարերար արդարադատությունը, շրջահայաց իմաստությունը և անսպառ առատաձեռնությունը՝ և որոնց այլոց մասին մախրմորելի է լուել, քան արտահայտվել մակերեսայնորեն: Հետևաբար, Ամենակարող Արքա, այս անգամ թագավորության մեծության համար պարզ մտքով հարգիր իմ մվիրյալ ցանկության այս հուշարձանը և գերագույն ուշադրության արժանի այս մատուցումը, որով ոգևորված՝ գերաշնորհ բարյացակամության առատաձեռնությամբ կցանկանամ լույս ընծայել ուժերիս մերածի չափով մյուս հիանալի հայկական ձեռագրերը, Քո արքայական սուրբ թագավորական Մեծության փառքի համար, որին վիճակված է երբեք չհանգչելու պատիվը: Մնացածը թողնում եմ Ամենագոր Աստծուն և մրան խնդրում ջերմագին աղոթքներով, որպեսզի Քո ամենամեղադամիտ պայծառության Գաղղիական ամենապայծառ գերդաստանի հետ միասին, ինչքան հնարավոր է արժանի լինի ամենաերկարակյաց կայսրության, Կաթոլիկ Եկեղեցու և գիտությունը հովանավորող մերկայիս պետության համար: Այսու անկեղծորեն աղոթում եմ և երջանիկ մախանշանով այս «Ուղերձը» վերջացնում եմ և ստորագրյալս երկյուղածությամբ աղոթում հավերժական գահիդ համար:

Օգոստոսափառ թագավորի խոնարհ ծառա
Ո Ս Վ Ա Ն Վ Ա Ր Դ Ա Պ Ե Տ
Հայերի եպիսկոպոս (առաջնորդ)

Ամստերդամ,
21-ը մայիսի,
1669 թվական:

Մինչ մտորումների ու երկընտրանքի մեջ տառապող Ոսկան Երևանցին մախապատրաստվում էր մեկնել Փարիզ, Հոռմի Հավատի տարածման ժողովում քննարկում եմ մրա՝

դրվագ, որն անուղղակի առումով, ինչ-որ չափով լույս է սփռում այդ վարկածի հիմնավորման վրա: «Ավիանյի փոխնվիրակը,– գրում է նա,– Հոռմի Հավատի տարածման ժողովի քարտուղարին իր 1671 թվականի 4-ը մարտի մամակում գրում է. «Ձեր 10-ը հունվարի թվակիր մամակով (1670 թ. – Խ. Ս.) պատվեր տված էիք ինձի քննել թե արդյոք Մարսելիա բացվա՞ծ է հայկական տպարան և թե հոն կտպվի հայկական գրքեր Կաթողիկոսին պատվիրակի կողմեն... Հետամուտ եղա,– շարունակում է փոխնվիրակը,– բայց հետքը չգտա, անշուշտ որովհետև ծածուկ կտպեն»¹⁰:

Համամամ անորոշ տեղեկություններ բանասիրության մեջ հայտնվել են նաև այլ աղբյուրներում, սակայն քանի որ ձեռքի տակ ունեցել են Ոսկանի Մարսելյան տպարանի հաստատման մասին ընդհանրացված այն տեսակետը, ըստ որի այդ տպարանը հիմնադրվել է 1673 թվականի հունիս-հուլիս ամիսների ընթացքում, հասկանալի պատճառով այս խիստ արժեքավոր տեղեկությունները մատնվել են անուշադրության:

¹⁰ Հ. Ս. Ծեմենյան, Հայ տպագրությունը և Հոռմը (ԺԷ դար), Վեներտիկ, 1989, էջ 125: